SUOMEN ERÄMAAHAUDAT MYÖHÄISRAUTAKAUDELLA
Kaksi paikkatietoanalyysia muinaisjäännösmaiseman tarkasteluun

Emilia Jääskeläinen

Oulun yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Arkeologian kandidaatintutkielma
24.1.2017
Ohjaaja: Ville Hakamäki
Opponentti: Artturi Kerola

SISÄLLYSLUETTELO

Johdanto 3
1. ERÄMAAHAUDAT 4
1.1 Yleistä 4
1.2. Aineisto 6
2. PAIKKATIETOANALYYSIT 6
2.1. Metodeista 6
2.2. Vaikutusalueanalyysi 7
2.1.1 Muinaisjäännösmaisema 7
2.1.2. Irtolöydöt 9
2.3. Näkymäanalyysi 10
2.4. Maisema 12
3. JOHTOPÄÄTÖKSET 12
PÄÄTÄNTÄ 14
Bibliografia 15
LIITTEET 17

JOHDANTO

Tutkielman aihe on myöhäisrautakautisen kalmistoalueen ulkopuolelta löydetyt erämaahaudat Suomessa, joita tutkitaan paikkatietojärjestelmällä (*Geographical Information System*) tehtyjen analyysien avulla. Määrittelen käsitteen "erämaahauta" kappaleessa 1. tarkemmin. Myöhäisrautakausi käsittää viikinkiajan ja ristiretkiajan eli noin 800–1300 -luvut jaa.

Tämän tutkielman tarkoitus on selvittää hautoja ympäröivien irtolöytöjen ja muinaisjäännösten ajoitus, tyyppi ja näkyvyys, sekä mitkä muinaisjäännökset toistuvat kummassakin analyysissa. Tarkastelen myös hautoja ympäröivää maisemaa ja millaisia maisemallisia piirteitä toistuu eri kohteilla. Irtolöydöt ovat analyysissa mukana, koska ne vastaavat erämaahaudoista löytyneitä esineitä, esimerkiksi kirveet, veitset ja hevosenkenkäsoljet.

Vaikutusalueanalyysin avulla selviää millaisia muinaisjäännöksiä ja irtolöytöjä säteeltään 10 kilometrin suuruisen ympyrän sisään jää. Rajasin alueelle jäävät muinaisjäännökset koskemaan rautakautta ja sitä vanhempia muinaisjäännöksiä, koska rautakautta nuoremmat kohteet eivät ole koskettaneet rautakauden yhteisöjä. Aineistoon kuului myös moniperiodisia, ajoittamattomia ja ajoitukseltaan epämääräisiä kohteita. Irtolöydöt on puolestaan rajattu koskemaan pelkästään rautakaudelle ajoittuvia irtolöytöjä. En aio tässä työssä käsitellä haudattujen etnisiteettiä. Se on hankalaa, etenkin, jos hautoihin liitettäviä asuinpaikkoja ei ole tai niitä ei ole löydetty (Ramqvist 2007:164).

Näkymäanalyysiin käytettiin ArcMapin Näkyvyys (*Visibility*)-toimintoa, joka määrittää näkyvän alueen kohteelta, ja miltä alueilta kohde on nähtävissä. Näkyvyys-toiminnolla voitiin selvittää, onko näkymäalueella muinaisjäännöksiä ja millaisia ne ovat. Tutkimus on tehty käyttäen ArcGIS:n ohjelmaa ArcMap 10.3. ja 10.5.

Hautoja ympäröivää maisemaa on tarkasteltu Maanmittauslaitoksen Karttapaikan (Karttapaikka 2016) ilmakuvista ja maastokartoista (Maanmittauslaitos 2015). Kolmen kohteen, Kurikan Tuiskula ja Ahvenlamminmäki sekä Alavuden Niku-Pennala, varsinainen sijainti ei ole tiedossa, vaan se on arvioitu summittaisesti paikannimen mukaan. Etenkin ympäröivää maisemaa tarkastellessa, tuli tämä ottaa huomioon.

Suurin osa tunnetuista erämaahaudoista sijaitsee Kainuussa, Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Suomen alueilla. Hautoja löytyy myös Pohjois- ja Etelä-Karjalasta sekä Lapista (Kuva 1). Viime vuosina lukumäärä on lisääntynyt metallinilmaisinharrastuksen myötä, esimerkiksi vuonna 1991 löydettiin Pedersören Nådjärven kohde, vuonna 2012 Utajärven Viinivaaralta sekä vuonna 2015 löydettiin hauta Suomussalmen Heinisaarelta. Muutamia hautoja on tutkittu

myös kaivauksin, kuten Utajärven Viinivaaran itäpää, Suomussalmen Heinisaari ja Pedersören Nådjärv (Miettinen 2001, Hakamäki 2015b, Hakamäki 2016).

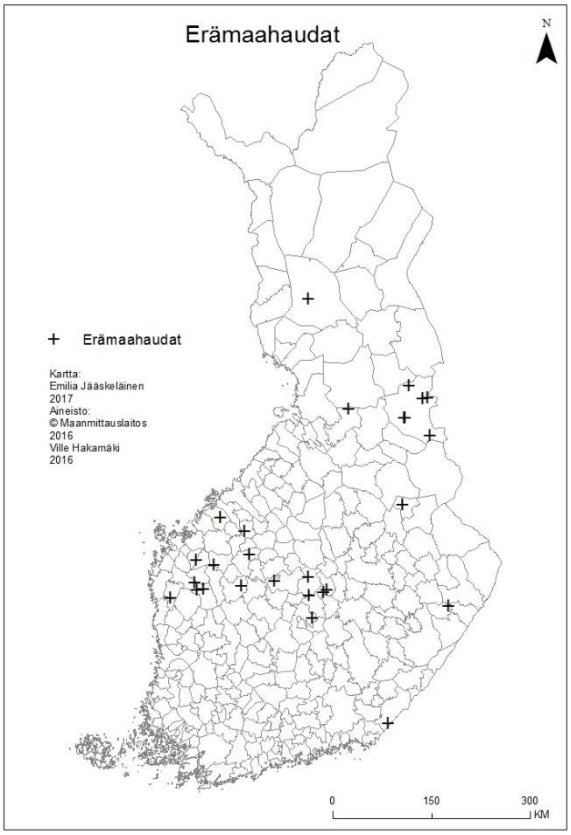

Kuva 1. Erämaahautojen sijainti

1. ERÄMAAHAUDAT

1.1 Yleistä

Erämaahaudat ovat Etelä- ja Lounais-Suomen maata viljelleen väestön kalmistollisen asutuksen ulkopuolella olevia hautoja. Ne sijaitsevat alueilla, joita on pidetty erämaana. (Raninen & Wessman 2015: 320, 340.) Nämä haudat ovat useimmiten polttohautauksia, mutta myös ruumishautauksia on löydetty. (Kts. esim. Jarva et al. 2001; LIITE 5). Erämaahaudat ovat vaikeasti maastossa havaittavia kohteita, sillä niistä ei usein ole jäänyt minkäänlaisia merkkejä maanpinnalle.

Hautaustapaan kuuluu ihmisen jäänteiden levitettäminen hauta-antimineen tasaiselle hiekka-alueelle tai luonnolliseen kivikkoon (Miettinen 2001: 75; Hakamäki 2016:36; Hakamäki & Maijanen 2017). Seinäjoen Hautamäki, Lapuan Vihollisranta, Jalasjärven Majamäki ja Konneveden Siimarinsaari on tyypitetty polttokenttäkalmistoksi; joten, ainakin näiden kohteiden, ulkomuoto on muistuttanut kalmistoa. Polttokenttäkalmisto on laaja-alainen maanpinnalle tehty tasainen kiveys, johon hautaroviolla poltetun vainajan jäänteet esineineen on asetettu (Raninen & Wessman 2015: 278). Erämaahautojen ja kalmistojen välillä on hautaustavan perusteella jonkinlainen yhteys. On mahdollista, että erämaa-alueen asukkaat ovat saaneet vaikutteita kalmistoalueen väestöltä.

Myöhäisrautakaudella kalmistollinen asutus sijoittui nykyisen Suomen alueen lounaisrannikolle (Raninen & Wessman 2015: 299). Viikinkiajalla alueen asukkaat hautasivat vainajansa polttokenttäkalmistoihin ja röykkiöihin, poikkeuksena Euran-Köyliön alue, jossa oli jo tuolloin ruumiskalmistoja. Viikinkiajan hautaustavat ovat jatkumoa merovingiajan kalmis-

toille. Ristiretkiajalla ruumishautaus yleistyi polttohautauksien vähentyessä. (Raninen & Wessman 2015: 293). Yleisesti ottaen hautaustapa muuttui huomaamattomammaksi myöhäisrautakaudelle tultaessa (Hakamäki & Maijanen 2017).

Erämaahaudat sijaitsevat alueilla, joita on perinteisesti pidetty eränkäyntialueina. Sijainnin ja esineistön perusteella on esitetty, että haudat olisivat eräretkellä kuolleiden metsästäjien hautoja. Haudoissa on ollut muun muassa kirveitä, veitsiä, keihäänkärkiä ja nuolenkärkiä, joita voi pitää eränkävijöiden esineinä. (Kallio & Huurre 1972: 48-51). Tuija Kirkisen (2012) mukaan erämaa on maanviljelysväestön näkemys alueista, joissa he harjoittivat kausittaista eränkäyntiä. Tällöin erämaahauta-käsite on hieman ongelmallinen, etenkin jos haudat ovat metsästäjä-keräilijäväestön. Heille alueet tuskin olivat erämaata.

Yksittäisiin hautalöytöihin on kiinnitetty huomiota jo jonkin aikaa Pohjois-Suomessa ja sisämaassa. Yleisesti ottaen hautoja on pidetty muualta tulleiden metsästäjien hautoina. Etenkin näillä alueilla asuneen väestön rooli hautauksissa on sivuutettu täysin vanhemmissa tutkimuksissa, mutta nykyisin pidetään mahdollisena hautojen kuulumista alueilla asuneelle väestölle (Raninen & Wessman 2015:321, Hakamäki 2016: 30-31).

Norjassa ja Ruotsissa erämaahautojen tutkimus on edennyt pitemälle kuin Suomessa. Maissa käydään keskustelua siitä kenelle haudat kuuluvat ja voiko hautojen perusteella edes määritellä haudatun ihmisen etnistä taustaa (Ramqvist 2007:164, Ojala 2009:149-150). Esineistön perusteella voi päätellä jo paljon, mutta voiko pelkän esineistön perusteella vetää suoria johtopäätöksiä henkilön etnisestä taustasta etenkin, jos esineistöä on hankittu kaupankäynnin kautta muualta?

Ruotsissa ja Norjassa erämaahauta (*fångstmarksgravar*) on yhteinen nimitys kolmelle eri hautatyypille: järvi-, metsä- ja tunturihaudoille. Hautoja on jaoteltu kahteen ryhmään: vanhempiin ja nuorempiin hautoihin. Vanhemmat haudat ajoittuvat 200 eaa. – 600 jaa. ja ne ovat kolmion tai ympyrän muotoisia kivirakennelmia. Haudat sijaitsevat useimmiten pienissä tai suurissa ryhmissä. Nuoremmat haudat ajoittuvat 600-luvulta myöhäisrautakaudelle. Norjassa haudat painottuvat etenkin viikinkiajalle. Nuoremman vaiheen haudat eivät ole muodoltaan niin selkeitä kuin vanhemman vaiheen haudat. Matalat röykkiöt ja kummut ovat yleisimpiä ja ne sijaitsevat yksittäin tai pienissä ryhmissä. Myös täysin huomaamattomia hautoja on löydetty. (Hansen & Olsen 2014:93-94.)

Hansen ja Olsen esittää (2014:105-106), että Suomen alueella sijaitsevat lapinrauniot olisivat ”suomalainen” vastine Ruotsin ja Norjan erämaahaudoille. Näkemystä puoltaa lapin-

raunioiden sijainti alueilla, jotka olivat maatalousväestön kaupankäynnin ja ekspansion kohteina myöhäisrautakaudella. Kirjoittajat eivät kuitenkaan ota huomioon Suomesta löytyneitä yksittäisiä hautalöytöjä kalmistoasutuksen ulkopuolelta, jotka eivät selkeästi ole lapinraunioita. (Kts. Hakamäki & Maijanen 2017.)

1.2. Aineisto

Aineisto on FM Ville Hakamäen keräämä. Se sisältää Museoviraston Muinaisjäännösrekisteristä (Muinaisjäännösrekisteri 2016) saadut kohteen tiedot ja koordinaatit. Aineisto sisältää myös hautauksien määrän, haudatun mahdollisen sukupuolen, ajoituksen sekä esinelöytöjä. (LIITE 5.) Käytän aineistosta pääasiallisesti kohteiden paikkatietoa.

Irtolöytöaineisto on kerätty tutkielman tekijän toimesta käyttäen avuksi Museoviraston tarjoamia löytötietoja (Muinaiskalupäiväkirja 2016). Irtolöydöt on tulkittu kadonneiksi, kätketyiksi tai sattumalta paikalle joutuneiksi esineiksi, joita on jäänyt eränkävijöiltä jälkeen (Sarvas 1973:4, Raninen & Wessman 2015: 321). Tulkinta perustuu aikaisempaan käsitykseen alueen asukkaiden näkymättömyydestä arkeologisessa aineistossa. Nykyisen tulkinnan mukaan esineet ovat voineet kuulua myös alueiden paikallisille asukkaille. (Hakamäki et al. 2013, Raninen & Wessman 2015: 324.)

2. PAIKKATIETOANALYYSIT

2.1. Metodeista

Erämaahautojen lähellä olevia muinaisjäännöksiä kartoitettiin ArcGIS:n ArcMap 10.3–ohjelman vaikutusalueanalyysin (*buffer-analysis*) avulla. Analysoitavan alueen laajuus on 10 kilometriä käsittävä ympyrän muotoinen alue (Kuva 2). Tämä perustuu olettamukseen, jonka mukaan ihminen on halunnut minimoida energiankulutuksen matkatessaan kaupankäyntipaikalle tai muuhun keskuspaikkaan (Gibbon 1984:230). Yleensä matka on 3–7 kilometriä. Jos matka on pitkä, ihminen ei välttämättä koe tarpeelliseksi lähteä kauemmaksi, jos tarkoituksena on tulla takaisin saman päivän aikana. Kiinteän asutuksen asukkaalle 3-7 kilometriä on oiva matka, mutta 10 kilometrin mittainen alue kuvaa paremmin metsästäjä-keräilijä yhteisön jäsenen matkantekoa. Vaikkakin Gibbon (1984) puhuu mallin käyttämisestä ihmisten asutuksen jakautumisen mallintamiseen, voi mallia soveltaa myös haudan lähiympäristön tarkasteluun. Käytän metsästäjä-keräilijälle sopivampaa matkan pituutta, koska viimeisimmän tulkinnan mukaan

haudat voisivat olla myös paikallisten asukkaiden (Raninen & Wessman 2015: 324, Hakamäki 2016:39). Kymmenen kilometriä on myös yleinen määre maiseman arkeologisessa tutkimuksessa (Hakamäki & Kuusela 2013: 97).

Näkymäanalyysi perustuu paikkatietojärjestelmän tekemään laskelmaan, joka määrittää käytetystä rasteridatasta, tässä tapauksessa korkeusmallista, näkyvät ja ei-näkyvät solut arvoilla 1 ja 0. Arvon 1 saaneet solut ovat näkyviä kohteelta ja arvon 0 saaneet solut eivät ole näkyviä kohteelta. (Wheatley 1995: 171-172.) Näkymäalueen takarajana toimi 10 kilometriä, joka oli myös vaikutusalueanalyysin rajaus. Korkeusmallin (Maanmittauslaitos 2015) tarkkuus on 10x10 metriä.

2.2. Vaikutusalueanalyysi

2.1.1 Muinaisjäännösmaisema

Analyysista selvisi, että erämaahautojen ympärillä ei juuri ole rautakaudelle ajoittuvia muinaisjäännöksiä. Suurin osa vaikutusalueen muinaisjäännöksistä on ajoitukseltaan kivikautisia, poikkeuksena Seinäjoen Hautamäki, jonka alueella ei ole yhtään kivikautista kohdetta. Kaikista 978 muinaisjäännöksestä 483 kappaletta oli kivikautisia asuinpaikkoja ja 112 löytöpaikkoja. Kivikautisia hautapaikkoja oli vain neljä kappaletta, joista kolme sijaitsee Teuvan Lautamäen ja yksi Jyväskylän Oravisaaren kohteen vaikutusalueella. Kivikautiset asuinpaikat ovat selkeästi määrältään suurin muinaisjäännöstyyppi, jota analyysissa ilmenee. Niitä on löydetty ympäri Suomea niin paljon, että on mahdollista, että melkein mistä tahansa pisteestä tekee kymmenen kilometrin vaikutusalueanalyysin saa tulokseksi kivikautisia asuinpaikkoja.

Pronssi- ja varhaismetallikautisia kohteita oli yhteensä 99 kappaletta, joista suurin osa (65 kpl) on hautaröykkiöitä. Asuinpaikkoja ei ollut montaa, vain 9 kappaletta. Asuinapaikoista kaksi sijaitsee Suomussalmella, Pedersöressä ja Rääkkylässä, sekä yksi Seinäjoella, Laukaalla ja Joensuussa. Kivirakenteita oli 22 kappaletta, jotka kaikki olivat röykkiöitä. (LIITE 1&2.)

Rautakautisista kohteista (43 kpl) 27 kappaletta oli hautapaikkoja ja 13 löytöpaikkoja. Asuinpaikkoja oli vain neljä kappaletta, ja ne sijaitsivat Suomussalmella ja Seinäjoen Hautamäen kohteen vaikutusalueella. (LIITE 1&2.)

Ajoittamattomia kohteita oli paljon (163 kpl), joista suurin osa oli kivirakenteita, löytöpaikkoja ja asuinpaikkoja. Mukana oli myös jonkin verran keitto- ja pyyntikuoppia sekä kodan-

pohjia. Pyyntikuoppia oli etenkin Suomussalmella, mutta myös Jyväskylän ja Rääkkylän hautojen vaikutuspiirissä. Keittokuoppia ja kodanpohjia löytyi vain Pedersören Nådjärven haudan vaikutuspiiristä. (LIITE 1&2.)

Pedersören Nådjärven, Seinäjoen Hautamäen ja Teuvan Lautamäen vaikutusalueella sijaitsee pronssi- ja rautakautisia röykkiöitä. Etenkin Pedersören Nådjärven lähellä on paljon röykkiöitä pronssikaudelta, sekä neljä jätinkirkkoa, joita ei muiden hautojen lähellä ole. Alue on muutenkin mielenkiintoinen, koska se on koko aineiston löytörikkain (155 kpl).

Seinäjoen Hautamäellä oli kaikkein eniten rautakautisia kohteita (11 kpl), joista 9 on hautapaikkoja ja 2 asuinpaikkoja. Hautapaikoista neljä on tyypiltään polttokenttäkalmistoja, jonka huomioon ottaen, voi myös Hautamäen kohde olla polttokenttäkalmisto, jonka laajuutta ei ole tutkittu. Haudan vaikutusalueella on myös kaksi tunnettua rautakautista asuinpaikkaa, joka voisi vahvistaa kohteen olevan kalmisto.

Jyväskylän Oravisaaren, Konneveden Siimarinsaaren ja Äänekosken Savolaisen lähelle sijoittuu kivikautisten asuinpaikkojen lisäksi varhaismetallikautisia lapinraunioita. Ajoittamattomia lapinraunioita on myös Pedersöressä. Lapinrauniot ovat röykkiöitä, joita löytyy etenkin sisämaasta. Ne eroavat rannikon röykkiöistä lähinnä pienemmällä koollaan. (Lavento 2015:168-169)

Rautakautisia muinaisjäännöksiä oli vain kuudentoista haudan alueella. Suurin osa kohteista oli hauta- ja löytöpaikkoja, asuinapaikkoja oli muutama. Suomussalmen hautojen lähellä oli 14 rautakaudelle ajoittuvaa kohdetta. Loput ovat hajallaan Pohjanmaalla ja Keski-Suomessa ja yksi Rovaniemen Hiukan haudan lähellä.

Rovaniemen Marikkovaaran rautakautinen muinaisjäännös [MJtunnus: 1000016629] on kaikista vaikutusalueiden rautakautisista muinaisjäännöksistä mielenkiintoisin. Kohde sijaitsee Marikkovaaralla, josta vuonna 1897 löydettiin miekka, kaksi keihäänkärkeä ja kirves. Miekka tekee löydöstä poikkeuksellisen, koska Suomesta Gicelin-nimisiä miekkoja on löydetty vain yksi Rovaniemen Marikkovaaran miekan lisäksi (Hakamäki et al. 2013). Miekassa on teksti ”*Gicelin Mefecit*”, joka tarkoittaa ”Gicelin valmisti minut”, josta miekka on saanut nimensä (Sarvas 1973:5, Hakamäki et al. 2013). Appelgrenin tekemän tarkastusraportin (1898) mukaan alueella ei ollut merkkejä kiinteästä muinaisjäännöksestä, mutta esineet olivat sijainneet kivikkoisessa maastossa. Hän myös kertoo, että esineet ovat olleet tulessa ja pintamaasta löytyi hiiltä, joka mahdollisesti on peräisin alueella olleesta metsäpalosta. Anja Sarvaksen (1973: 4) mukaan kyseessä olisi irtolöytö, joka on sattumalta päätynyt paikalle. Kohde voi kuitenkin olla hauta,

koska esineistö yleisesti ottaen on samankaltaista kuin erämaahaudoissa. Rovaniemen Marikkovaara tulisi tarkastaa uudelleen teorian varmistamiseksi**.**

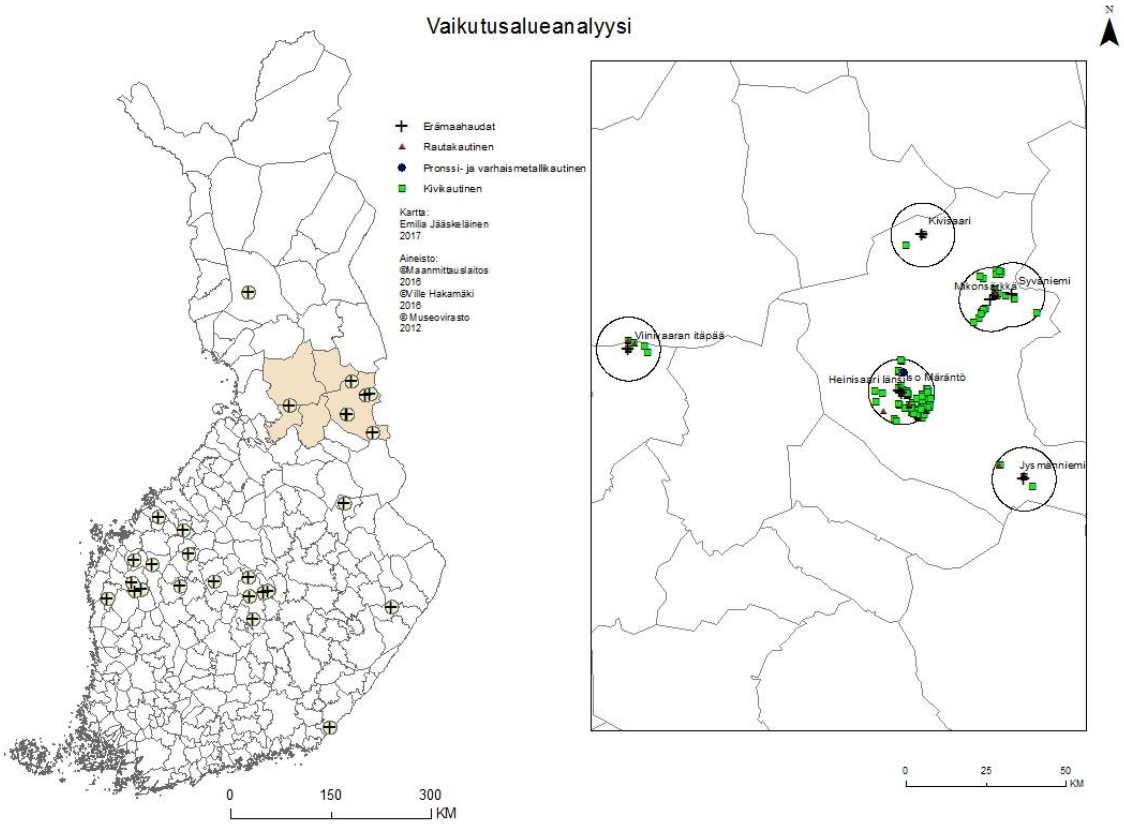

Kuva 2. Esimerkki vaikutusalueanalyysista Suomussalmen alueelta.

2.1.2. Irtolöydöt

Hautojen vaikutusalueella ei ole montaa irtolöytöä. Tulokseen on vaikuttanut monen esineen puutteelliset sijaintitiedot, sekä vanhimmissa kohteissa tietojen puuttuminen. Näihin irtolöytöihin on arvioitu summittainen sijainti löytöpaikkakuvauksen avulla, mutta kaikkiin löytöihin tämä ei ollut mahdollista.

Yhteensä irtolöytöjä vaikutusalueella oli 49 kappaletta. Suurin osa näistä on valmistettu raudasta, mutta myös pronssisia esineitä löytyi. Pronssiesineet olivat enimmäkseen koruja, kun taas rautaesineet olivat käyttöesineitä. Rautakirveet, keihäänkärjet, tulusraudat, veitset ja pronssiesineet olivat yleisimmät irtolöydöt vaikutusalueella. Nämä löydöt myös vastaavat erämaahaudoista löytynyttä esineistöä. Tämä tukisi väitettä, jonka mukaan osa irtolöytöpaikoista olisi jo tuhoutuneita hautoja.

Eniten irtolöytöjä on Suomussalmen hautojen vaikutuspiirissä, (25 kappaletta). Suomussalmen alueella on löydetty muutenkin paljon irtolöytöjä, koska se sijaitsee Oulujoen vedenjakaja-alueella. Vedenjakajat toimivat vesiliikenteen risteyksinä ja näiden lähellä asuneilla ihmisillä oli hyvä mahdollisuus hankkia erilaisia esineitä matkaajilta. (Raninen & Wessman 2015:324.) Suomussalmella on myös eniten tunnettuja erämaahautoja, joka on vaikuttanut Suomussalmen korostumiseen analyyseissa.

Irtolöytöjen tutkiminen on haastavaa. Niiden ajoitus ja sijaintitiedot ovat useimmiten hyvin summittaisia, jolloin esimerkiksi rautakaudelle ajoittuville esineille saadaan typologioiden avulla korkeintaan vuosisadan tarkkuus. (Hakamäki & Kuusela 2013.)

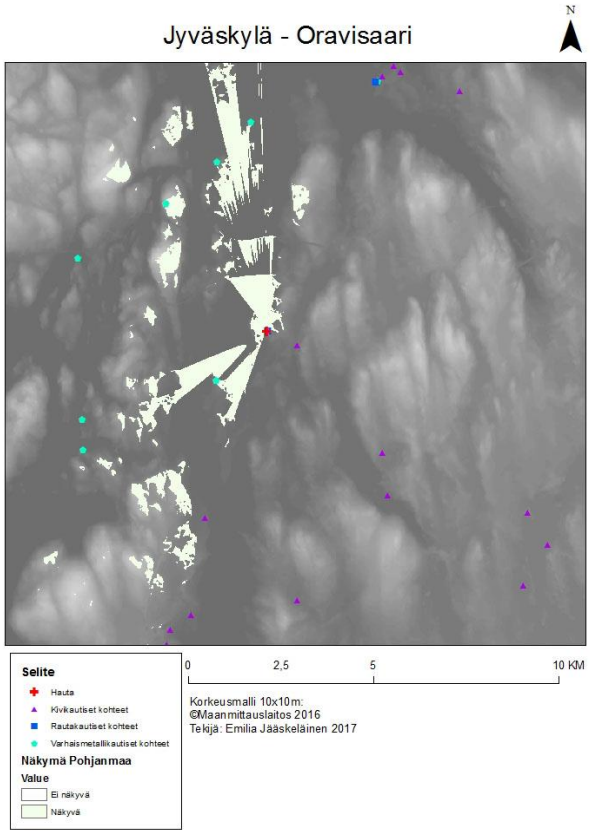

Kuva 3. Esimerkki näkymäanalyysista Jyväskylän kohteelta

2.3. Näkymäanalyysi

Näkymäanalyysiin liittyy tietynlaisia ongelmakohtia. Muun muassa kuinka nykyajan korkeusmalleihin ja maastonkuvauksiin nojaava näkymäanalyysi antaisi luotettavan kuvan entisaikojen näkyvyydestä. Näkymäanalyysi ei myöskään ota huomioon kasvillisuutta, säätä ja vuodenaikoja, jotka vaikuttavat oleellisesti näkyvyyteen ja kohteen näkemiseen. (Wheatley & Gillings 2000: 5–9.)

Erämaahautojen ollessa huomaamattomia maanpinnalle voi näkymäanalyysi tuntua turhalle. Miksi tutkia jonkun kohteen näkyvyyttä, jos siitä ei ole näkyviä merkkejä maastossa? Kohteen itsensä näkyvyydellä ei aina ole merkitystä, vaan paikalla missä se sijaitsee. Paikat ja maisemat ovat saaneet erilaisia merkityksiä menneisyyden ihmisen silmissä (Wheatley & Gillings 2000: 3). Näkymäanalyysilla voidaan selvittää, millaisia muinaisjäännöksiä on ollut hautojen näköpiirissä myöhäisrautakaudella, josta voi päätellä, onko jonkun tietyn muinaisjäännöstyypin näkyvyydellä ollut merkitystä hautapaikkaa valittaessa.

Muinaisjäännöksiä oli vaikutusalueilla yhteensä 981 kappaletta, joista kuitenkin vain murto-osa (75 kappaletta), on ”näkyviä”. Analyysistä ilmeni, että ylivoimaisesti yleisin näkyvä muinaisjäännös ajoittuu kivikaudelle. Nuorempia kohteita on hyvin vähän. (LIITE 4.) Rautakaudelle ajoittuneita kohteita oli vain kaksi, Suomussalmen Keskimmäisen löytöpaikka [MJ-tunnus: 777010034] ja Utajärven Kokkomaan hautapaikka [MJ-tunnus: 1000023380], joista hautapaikan ajoitus oli Muinaisjäännösrekisterissä ”rautakautinen, historiallinen”. Hautapaikka oli Utajärven Viinivaaran näkymäalueella ja löytöpaikka Suomussalmen Mikonsärkän näkymäalueella.

Pronssikautisia kohteita on vain kuusi, joista viisi on röykkiöitä ja yksi löytöpaikka. Röykkiöt näkyivät Pedersören Nådjärven ja Teuvan Lautamäen kohteiden näkymäalueelta, kun taas löytöpaikka oli Jalasjärven Majamäen ympäristössä. Varhaismetallikautinen kohde on lapinraunio, joka oli ainut näkyvä kohde Jyväskylän Oravisaarelta. Ajoittamattomat kohteet olivat Rääkkylän Salmensillan alttinankivi, Suomussalmen Iso-Märännön ja Heinisaaren pyyntikuoppa ja hautasaari, sekä kaksi röykkiötä, joista toinen sijaitsi Pedersören Nådjärven näkymäalueella ja toinen Jalasjärven Majamäen näkymäalueella.

Näkymäalueella sijaitsevista 59 kivikautisista muinaisjäännöksistä 45 on asuinpaikkoja, 13 löytöpaikkoja ja 1 hautapaikka. Tuloksesta voi päätellä, että kivikautisen asuinpaikan läheisen sijainnin lisäksi, näkyvyydelläkin on ollut merkitystä. Vanhempien kohteiden läheisyys on voinut luoda tunteen jatkuvuudesta ja kuulumisesta paikoissa, joissa menneisyys on läsnä (Wessman 2010:75, Hakamäki 2015a: 123-124, Vedru 2015).

Analyysissä selvisi, että viiden haudan näkymäalueella ei ole yhtään muinaisjäännöstä. Kyseessä olevat haudat ovat Valtimon Elomäki, Vetelin Salmela Myllykangas, Alajärven Iiruunranta, Saarijärven Multapakanniemi ja Seinäjoen Hautamäki. Hautojen sijainti vaikuttaa myös yleisesti ottaen suojaiselta, jos ottaa huomioon, miten vähäinen määrä muinaisjäännöksiä on näkymäalueella ja kuinka pieniä näkymäalueet ovat. Ne eivät, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta, ylettyneet 10 kilometriin asti. Näkymäalueet levittäytyvät jokaiseen ilmansuuntaan suurimmalta osasta kohteista, joten näkyvyyden suosimista tiettyyn ilmansuuntaan ei ole havaittavissa. Mahdollisesti maisemallisten elementtien näkyminen on ollu tärkeämpää kuin tiettyyn ilmansuuntaan kohdistunut näkyvyys.

2.4. Maisema

Hautoja ympäröivä maisema on useimmiten metsikköistä ja niiden lähellä sijaitsee järvi tai joki. Suurin osa sijaitsee rannalla, tai aivan rannan tuntumassa. Erämaahaudoista neljä sijaitsee saarella, Suomussalmen Heinisaari, Mikonsärkkä ja Kivisaari, sekä Konneveden Siimarinsaari.

Haudoilta yleisimmät näkyvät maisemalliset elementit ovat järvi tai joki, saari ja korkeat kohdat, kuten vuoret, mäet, vaarat ja harjut. Kaikki edellä mainitut elementit toistuivat viidessä kohteessa, kun taas lopuissa oli vaihtelevia yhdistelmiä. Kymmenen kohteen vaikutusalueella oli myös soita, joita kuitenkin näkyi vain neljälle kohteelle.

Arktisen alueen metsästäjä-keräilijä väestön uskomusten mukaan rantaviiva on kolmen maailman kohtauspaikka: taivaan, maan ja manalan (Zvelebil 1997:37, Bradley 2000:133), jolloin haudan sijoittaminen rannan läheisyyteen on voinut helpottaa vainajan siirtymistä elävien maasta kuolleiden maahan. Saarelle tai virtaavan veden taakse hautaaminen on voinut myös ehkäistä vainajan palaamisen elävien keskuuteen (Halinen 2015: 52).

Suomalais-ugrilaisissa uskomuksissa kalma oli kuoleman lisäksi paha voima, joka astuttuaan ihmiseen tappoi tämän. Kalmaa vastaan puolustauduttiin erinäisin taioin ja säännöin, mutta tärkein kaikista oli ruumiin hautaaminen. (Talve 2012:258-259.) Saarelle hautaamisen taustalla on mahdollisesti ollut tarve erottaa kuollut elävistä ja näin ollen estää kalman leviäminen (Hakamäki & Maijanen 2017).

3. JOHTOPÄÄTÖKSET

Selkeästi suurin osa vaikutusalue- ja näkymäanalyysin tuloksista oli kivikautisia asuinpaikkoja, mutta etenkin pohjoisessa ja sisämaassa samoilla paikoilla on todennäköisesti asuttu myös pronssi- ja varhaismetallikaudella (Lavento 2015: 137). Rautakautisia asuinpaikkoja ei hautojen läheisyydessä juuri ollut. On hyvinkin mahdollista, ettei asuinpaikkoja tunneta alueilta enempää, koska niitä on hankalampi tunnistaa maastosta, kuin esimerkiksi kivikautisia asuinpainanteita (Raninen & Wessman 2015: 322).

Virosta on löydetty rautakautisia hautauksia, joita on tehty kivikautisille ja jonkin verran pronssikautisille asuinpaikoille. Uusia hautauksia on tehty myös vanhojen hautauksien päälle, mutta tämä on ollut harvinaisempaa kuin asuinpaikoille hautaaminen. (Vedru 2015: 38-39.) Samanlaista traditiota on havaittavissa Suomessakin, etenkin kun ottaa huomioon kivikautisten asuinpaikkojen määrän ja hautojen sijaitsemisen niiden läheisyydessä. Erämaahaudoista ainakin Utajärven Viinivaaran itäpää sijaitsee kivikautisella asuinpaikalla (Hakamäki 2016). Myös

polttokenttäkalmistoja on tehty aikaisempien hautauksien ja asuinpaikkojen päälle (Wickholm 2008).

Ihmiset ovat asuttaneet usein paikkoja, jossa menneisyys on näkyvästi läsnä. Maiseman sisältämä menneisyys voi olla muistamisen ja uusien muistojen luomisen paikkoja, joissa menneisyys ja nykyisyys kiedotaan yhteen, samalla luoden menneisyyttä uudelleen omiin tarkoituksiin. Havaittujen menneisyyden kohteiden uudelleenkäyttö on voinut toimia esimerkiksi paikan valtaamisessa, jolloin jatkuvuuden luominen on oikeuttanut alueiden haltuunoton. (Vedru 2015.)

Näkymäanalyysin tuloksien perusteella haudat ovat piilossa. Kiinnostavaa onkin tämä ”näkymättömyys”. Maiseman arkeologiassa keskitytään enemmän siihen mitä on näkyvillä, jolloin näkymätön puoli jää huomiotta. Näkymättömän rooli maisemassa sivuutetaan, koska sitä on vaikeampi havaita. Näkymättömyyteen vaikuttaa myös tieto siitä mitä etsii. Sitä mitä ei tiedä tai tunne ei voi nähdä. (Gillings 2015). Anna Wessman kirjoittaa polttokenttäkalmistoiden hautojen olleen vaikeasti havaittavia, kun taas esimerkiksi röykkiöt olivat näkyviä. (Wessman 2010: 71.) Hautaustapa muuttuikin myöhäisrautakaudella näkyvästä röykkiöstä näkymättömäksi polttokenttäkalmistoksi (Hakamäki & Maijanen 2017). Erämaahautojen sijainti on piilotettu ja niitä ei voi havaita maastossa, joten mahdollisesti hautojen ei ole haluttu olleen helposti löydettäviä tai niiden tarkoitus on ollut pysyä täysin piilossa.

Toinen huomattava seikka hautapaikan sijainnissa on se, että suurin osa aineiston haudoista sijaitsee järvien tai jokien lähettyvillä, lähellä rantaa. Suurimmalta osaa haudoista on myös suora näkyvyys järvelle tai joelle. Jos haudat ovat olleet metsästäjä-keräilijöihin kuuluneiden hautoja, taustalla on mahdollisesti uskomus tuonpuoleisen liittymisestä veteen tai pelko vainajan palaamisesta elävien maailmaan, ellei kuollutta haudata virtaavan veden taakse (Zvelebil 1997:37, Halinen 2015:52).

Erämaahaudat eivät sijaitse löydöttömässä tyhjiössä, kuten eivät irtolöydötkään. Ne sijaitsevat alueilla, jossa on ollut ihmistoimintaa jo vuosisatojen ajan. On hyvinkin mahdollista, että uudet hautapaikat valittiin menneisyyden kohteiden läheisyyden perusteella. Ei voi olla pelkkää sattumaa, että haudat sijaitsevat alueilla, joissa on ollut ihmistoimintaa jo vuosisatojen ajan ilman, että kukaan olisi huomannut sitä. (Kts. Wickholm 2008, Wessman 2009.)

PÄÄTÄNTÄ

Erämaahaudat ovat myöhäisrautakautinen hautatyyppi, joka käsittää, maanviljelijäväestön näkökulmasta katsottuna, erämaa-alueilla sijaitsevat yksittäiset hautaukset. Hautoja on vaikea havaita maanpinnalle, jolloin niiden löytäminen on haastavaa. Hautaustapa muistuttaa polttokenttäkalmistojen hautauksia, joten on mahdollista, että erämaahautojen tekijät ovat saaneet vaikutteita kalmistolliselta väestöltä. Myöhäisrautakaudelle siirryttäessä hautaustapa muuttui näkyvistä monumenteista huomaamattomimpiin hautaustapoihin.

Muinaisjäännösmaisema käsittää enimmäkseen kivikautisia asuinpaikkoja, mutta myös monia vaihtelevia muinaisjäännöstyyppejä. Näin ollen haudat sijaitsevat alueilla, joissa on ollut ihmistoimintaa jo hyvin pitkään. Näiltä alueilta on myös jonkin verran irtolöytöjä, jotka vastaavat hautojen esineistöä. Uskon, että hautojen tekijät tunnistivat menneisyyden kohteita luonnosta ja näin ollen sijoittivat hautaukset maisemaan, joka veden ja vaarojen lisäksi sisälsi merkkejä menneisyydestä.

Tutkielman alussa esittämäni tutkimuskysymykset saivat vastaukset, mutta myös uusia kysymyksiä heräsi tutkielman edetessä. Ovatko haudat metsästäjä-keräilijöiden tekemiä? Onko Suomen erämaahaudoilla yhtäläisyyksiä Ruotsin ja Norjan erämaahautoihin? Entä onko samanlaisia ilmiöitä myös muualla, kuten Virossa tai Venäjällä? Aihe vaatii muutenkin lisätutkimusta, sillä aikaisempaa tutkimusta erämaahaudoista ei juuri ole.

BIBLIOGRAFIA

Painamaton kirjallisuus

Appelgren H (1899): Marikkovaara. Rautaesineiden KM 3631 löytöpaikan tarkastus 1898. Tarkastusraportti.

Hakamäki V & Maijanen H (2017): Fragmented and separated: Morphology, Location and Cultural Implications of the Late Iron Age burial site of Heinisaari, Northeast Finland.

Hakamäki V (2015b): Suomussalmi-Heinisaari. Myöhäisrautakautisen polttohaudan kaivaus 3.-7.8.2015. Kaivauskertomus.

Tutkimuskirjallisuus

Bradley R (2000): An Archaeology of Natural Places. London, Routledge.

Gibbon G (1984): Anthropological Archaeology. New York, Columbia University Press.

Hakamäki V (2015a): Artefacts, Communication and the Social Change in the Northern Finland Interior ca. 800-1300 AD. Alenius, Kari & Lehtola, Veli-Pekka (ed): Transcultural Encounters. Vaasa, Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.

Hakamäki V (2016): Late Iron Age transculturalism in the northern "periphery": understanding the long-term prehistoric occupational area of Viinivaara E, Finland. Acta Borealia 33(1): 30-51.

Hakamäki V, Hakonen A, Moilanen M & Kuusela J (2013): Pohjoissuomalainen miekkalöytö viiden vuosikymmenen takaa. Artefacta 2. Saatavissa: http://www.artefacta.fi/tutkimus/artefactum/2

Hakamäki V & Kuusela J (2013): Examining the Topography and Social Context of Metal Age Artefact Finds in Northern Finland. Fennoscandia Archaeologica XXX: 95-106.

Halinen P (2015): Kivikausi. Haggrén G, Halinen P, Lavento M, Raninen S & Wessman A (eds) Muinaisuutemme jäljet: Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle. Helsinki, Gaudeamus: 2-214.

Hansen LI & Olsen B (2014): Hunters in transition: an Outline of Early Sámi History. Leiden, Brill.

Kallio R & Huurre M (1972): Vanhan Saarijärven historia. Karstula; Uurainen, Karstulan, Konginkankaan, Kyyjärven, Pylkönmäen, Saarijärven ja Uuraisten kunnat ja seurakunnat.

Kirkinen T (2012): Myyttisen erämaan esihistoria: Arkeologian erämaakäsitykset ekokriittisestä näkökulmasta. Kallinen T & Nygren A&T, Tuomas (eds) Ympäristö ja kulttuuri. Helsinki, Unigrafia: 131-156.

Lavento M (2015): Pronssi- ja varhaismetallikausi. Haggrén G, Halinen P & Lavento M, Raninen S & Wessman A (eds) Muinaisuutemme jäljet: Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle. Helsinki, Gaudeamus: 125-214.

Miettinen M (2001): Ähtävän Nådjärven myöhäisrautakautinen hautalöytö. Kentältä poimittua: kirjoitelmia arkeologian alalta 5: 69-83.

Ojala C (2009): Sámi Prehistories: the Politics of Archaeology and Identity in Northernmost Europe. Uppsala, Institutionen för arkeologi och antik historia.

Ramqvist PH (2007): Fem Norrland. Om norrländska regioner och deras interaktion. Arkeologi i Norr 10. Umeå, Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet: 153–180.

Raninen S & Wessman A (2015): Rautakausi. Haggrén G, Halinen P, Lavento M, Raninen S & Wessman A (eds) Muinaisuutemme jäljet: Suomen esi-ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle. Helsinki, Gaudeamus: 213-365.

Sarvas A (1973): Marikkovaaran löytö - ristiretkiaikaisen pohjankulkijan muisto Rovaniemeltä. Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto r.y:n julkaisu: 4-13.

Talve I (2012): Suomen kansankulttuuri. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vedru G (2015): Remembering Through Place. Estonian Journal of Archaeology 15: 29-59.

Wessman A (2009): Reclaiming the Past: Using Old Artefacts as a Means of Remembering. Sne A & Vasks, A. (ed) Interarchaeologia 3: Memory, Society and Material Culture. Riga: 71-88.

Wessman A (2010): Death, destruction and commemoration: tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550-1150). Helsinki, Finnish Antiquarian Society.

Wickholm A (2008): Reuse in Finnish cremation cemeteries under level ground: examples of collective memory. The materiality of death: edited by Fredrik Fahlander, Terje Oestigaard: 89-97.

Zvelebil M (1997): Hunter-gatherer ritual landscapes: spatial organisation, social structure and ideology among hunter-gatherers of northern Europe and western Siberia. Analecta Praehistorica Leidensia 29: 33-50.

Internet- lähteet

Paituli:

http://avaa.tdata.fi/web/paituli/latauspalvelu

Käyty: 5.9.2016, 9.12.2016 ja 13.12.16

Museovirasto:

http://www.nba.fi/fi/tietopalvelut/tietojarjestelmat/kympariston_tietojarjestelma/aineistojen_lataaminen

Käyty: 5.9.2016

Muinaiskalupäiväkirja:

http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx

Käyty: 19.9.2016 ja 20.9.2016

Muinaisjäännösrekisteri:

https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx

Karttapaikka:

https://asiointi.maanmittauslaitos.fi/karttapaikka/?lang=fi

Käyty: 10.1.2017

LIITTEET

LIITE 1. Muinaisjäännökset vaikutusalueella luokiteltuna ajoituksen mukaan.

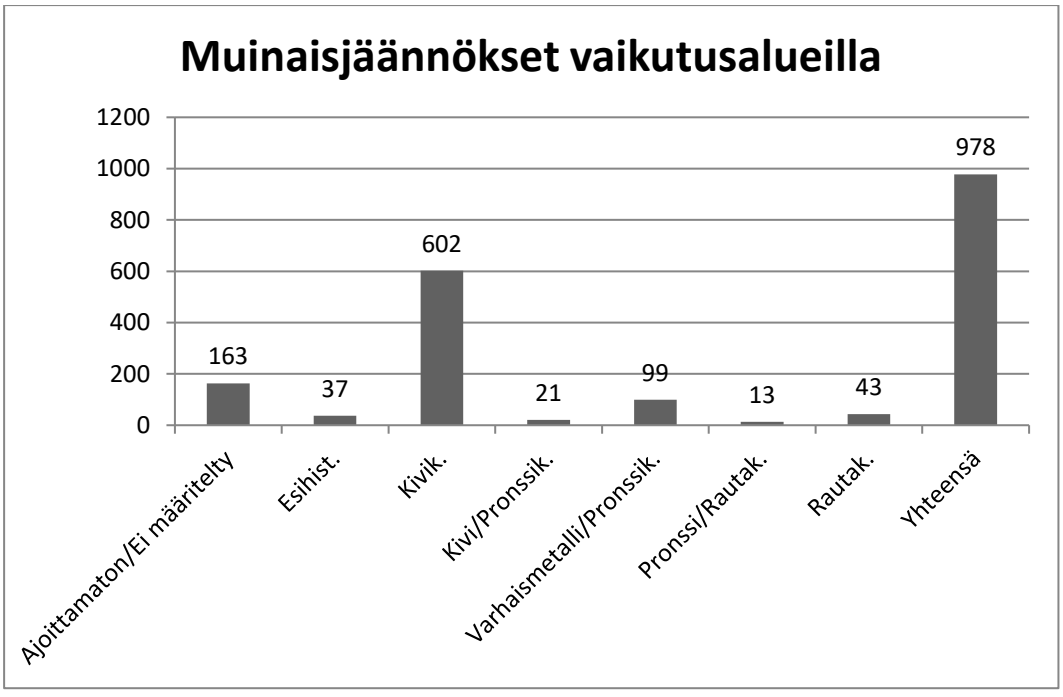

LIITE 2. Vaikutusalueiden muinaisjäännöstyypit

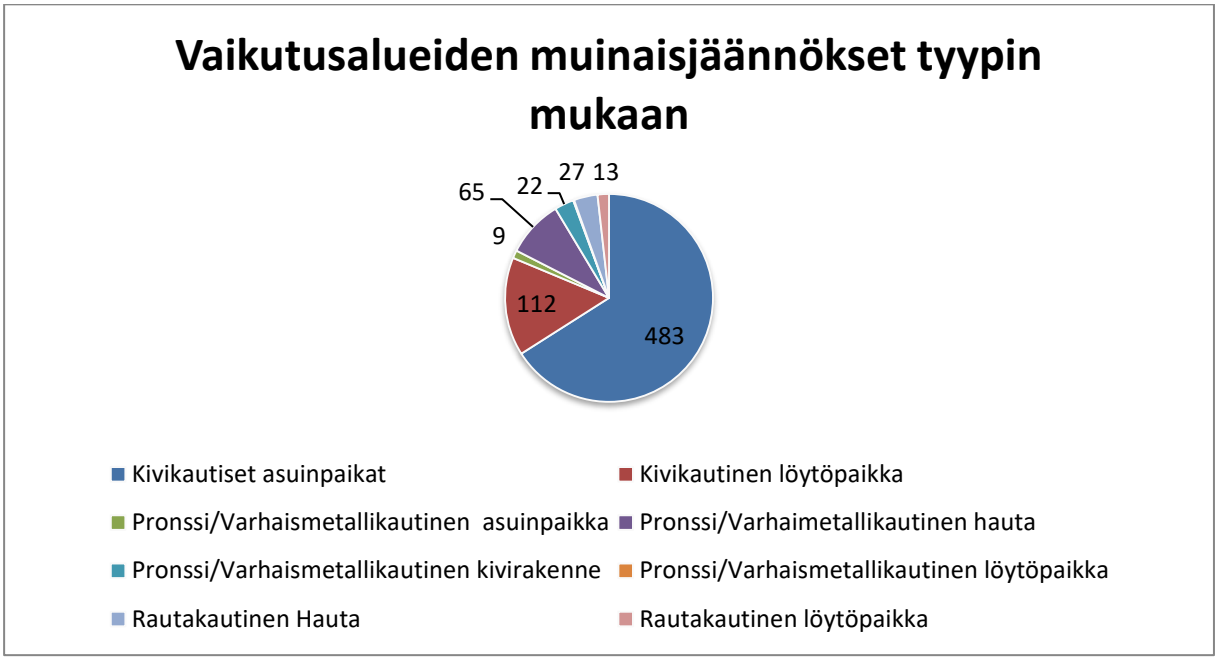

LIITE 3. Yleisimmät irtolöydöt.

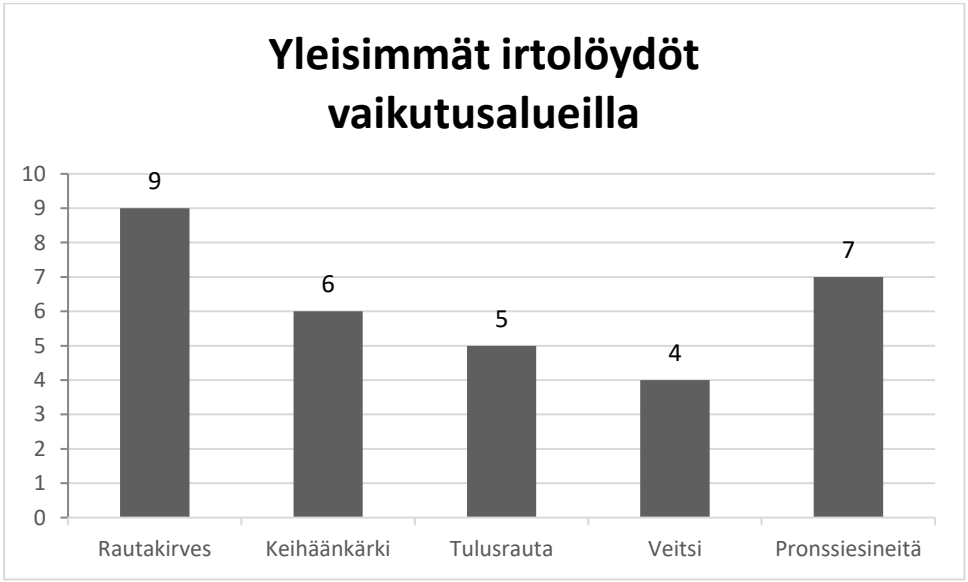

LIITE 4. Näkyvät muinaisjäännökset ajoituksen mukaan.

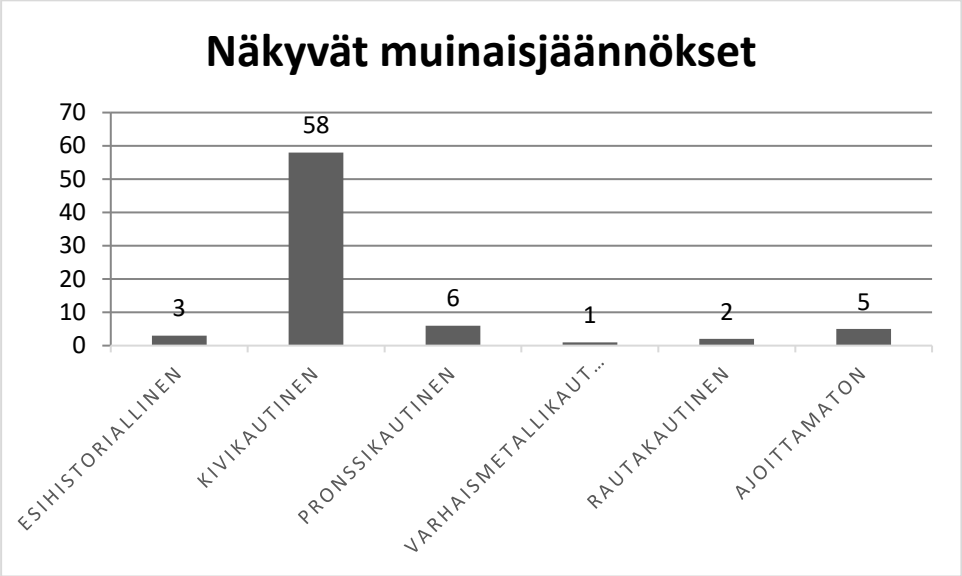

LIITE 5. Taulukko tutkielmassa käytetyistä erämaahaudoista. Muokattu FM Ville Hakamäen aineistosta.

MJTunnus	Kunta	Kohde	Ajoitus	Hautausten määrä	Sukupuoli
-	Alajärvi	Iiruunranta	500-600 jaa.	?	?
-	Alavus	Niku-Pennala	1000-1100	1-2?	nainen ja mies?
164010001	Jalasjärvi	Majamäki/Sikaniemi	Viikinkiaika	Useampi	Useampi
180010007	Jyväskylä	Oravisaari Siilinranta	Viikinkiaika	1	?
-	Konnevesi	Majakangas	Roomalaisaika tai Kansainvaellusaika, Viikinkiaika, Kivikausi	1	mies
1000020008	Konnevesi	Siimarinsaari	?	1	?
1000027296	Kurikka	Ahvenlamminmäki	n. 900-1000 jaa	2?	nainen ja mies
-	Kurikka	Tuiskula	n. 900-1000 jaa	1	Nainen
978010001	Lappeenranta	Rantala	Ristiretkiaika	1	Nainen
408010032	Lapua	Vihollisranta	?	Useampi?	?
410010052	Laukaa	Kapeenkoski	n. 1100	?	?
990010040	Pedersöre	Esse-Nådjärv	n. 1100	2	–
699010411	Rovaniemi	Hiukka	1080-1270 jKr	1	Nainen
1000020559	Rääkkylä	Sintsi Salmensilta	Ristiretkiaika?	3+	?
-	Saarijärvi	Multapakanniemi 1	700-800	1	Mies
975010010	Seinäjoki	Hautamäki/Kakunmäki	?	Useampi?	?
777010056	Suomussalmi	Mikonsärkkä	n. 900	1?	Nainen
777010073	Suomussalmi	Kivisaari	n. 1100	1	Nainen
1000027140	Suomussalmi	Iso Määntö	n. 1000	–	–
777010024	Suomussalmi	Syväniemi	1100	1?	?
1000028151	Suomussalmi	Heinisaari	N. 1000		
846010005	Teuva	Lautamäki	Ristiretkiaika	2	Nainen ja mies?
1000022658	Utajärvi	Viinivaaran itäpää	765–895 cal. , 895–1020 cal.	1	Mies
1000020117	Valtimo	Elomäki Kalliokoski	Ristiretkiaika	?	
1000005990	Veteli	Salmela Myllykangas	Viikinkiaika?	1	?
-	Äänekoski	Savolainen	Ristiretkiaika	1?	
1000028683	Suomussalmi	Jysmänniemi	?	?	?